

v. Arnold Enslin 1842.

DEÁK ANTAL

Arnold Enslin litográfiája a felravatalozott Deák Antalról

Molnár András

*Deák Antal halála, temetése és emlékezete*¹

Közismert, hogy a Zala megye országgyűlési követi tisztségéről 1833 tavaszán leköszönő, s a vármegyei hivatalviseléstől, aktív politizálástól végleg visszavonuló, Kehidán – öccsével, Deák Ferencsel együtt – agglégényként élő Deák Antal alkalmanként ugyan továbbra is megjelent a zalai megyegyűléseken, és néha-néha hallatta is a hangját, ám korábbi befolyását, irányító szerepét elveszítette. Élete utolsó évtizedének mindennapjait leginkább a Deák-família közös gazdálkodásának közvetlen irányítása, a gazdaság folyamatos, személyes felügyelete, valamint a családi és baráti kapcsolatok ápolása töltötte ki.²

¹ Részlet a kiemelkedő zalai közéleti személyiség, Deák Antal készülő életrajzából. Deák Ferenc bátyja, nevelője és erkölcsi példaképe 1809-től alszolgabíró, 1817-től 1821-ig főszolgabíró volt Zala megye Kapornaki járásában, majd 1828-tól 1831-ig a vármegye első alispáni tisztségét töltötte be. Zala országgyűlési követeként vett részt az 1825–1827, 1830. és 1832–1836. évi pozsonyi diétán (utóbbin csak 1833 áprilisáig), ahol az úgynevezett „rendi-sérelmi ellenzék” meghatározó egyéniségei közé tartozott.

² Ferenczi Zoltán: Deák élete. Budapest, 1904. 1. köt.; Deák Gáborné: Adatok Deák Antal politikai pályafutásához. In: Zalai történeti tanulmányok 1994. (Zalai Gyűjtemény 35.) (Szerk. Bilkei Irén) Zalaegerszeg, 1994. 183–201. p.; Molnár András: A fiatal Deák Ferenc. A felkészülés és a zalai pályakezdet évei 1803–1833. Budapest, 2003.; Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. Budapest, 2011. 1. köt. 870–871. p.

Deák Antal Kehidáról, 1842. május 28-án, Oszterhueber Józsefnek írta az utolsó ismert levelét. Ebben többek között – húga, Nemeskéri Kiss Józsefné Deák Jozefa zalai utazása, valamint különféle sőtöri birtokügyek mellett – arról tájékoztatta sógorát, hogy aznap Keszthelyen járt, ahonnan a Pestre induló kereskedőktől küldött levelet a fővárosban tartózkodó öccsének. Levelében arra is ígéretet tett, hogy június 1-jén fel fogja keresni Pusztaszentlászlón Oszterhueber Józsefet, valamint annak gyengélkedő feleségét, Deák Klárát. Deák Antal ekkor még elsősorban lábadozó testvére, Klára egészségéért aggódott: „Már most csak vigyázzon magára, mert ilyenkor minden gyógyuló beteg önmaga magának orvosa; mértékletes étel és meg nem hűtés legyenek fő gondjai!”³

Nem tudjuk, hogy Deák Antal, ígéretét beváltva, ellátogatott-e június 1-jén Pusztaszentlászlóra, azt azonban igen, hogy alig két héttel később, június 13-án Balatonedericsen, unokahúgánál, Nemeskéri Kiss Emmánál, Nedeczky Lajos volt főszolgabíró özvegyének családjánál ünnepelte a névnapját. Előfordulhat, hogy az ott elfogyasztott ünnepi ételek ártottak meg neki, mert a következő napokban ismét kiújultak, s végzetessé váltak gyomorproblémái, amelyek már ifjúkora, győri joghallgatói éve (1805–1807) óta vissza-visszatérve gyötörték. Fennjáró beteg volt, még június 18-án, szombaton is fenn volt, s valószínűleg vasárnap esett ágynak.⁴

Hétfőn, június 20-án kezdődött Zalaegerszegen Zala vármegye tisztségviselőinek kisgyűlése, amelyre a Helytartótanács leiratainak felolvasása közben érkezett a hír, hogy Kehidán haldoklik Deák Antal. A kisgyűlésen jelenlévő Oszterhueber József, valamint Csány Elek, a Kapornaki járás főszolgabírója azonnal Kehidára indultak, de már útközben találkoztak a megye főorvosával, Smalkovits Mihállyal – Deák Ferenc egykori, pápai iskolatársával –, aki fájdalommal közölte velük, hogy nem tudott segíteni a betegen, és Deák Antal életének 54. évében, 1842. június 20-án reggel fél tízkor elhunyt.⁵ A kehidai római katolikus plébánia halotti anyakönyve – és az egykorú sajtótudósítások többsége is – a gyomorgörcsöt, míg a testvérei által közzétett gyászjelentés a bélgyulladás jelölte meg a halál okaként.⁶

Mielőtt Zala vármegye kisgyűlése másnap, június 21-én folytatódott volna, az elnöklő Kerkapoly István első alispán – a megboldogult korábbi országgyűlési követvárosa – felolvasta Csány László táblabíró, alsócsányi birtokszomszéd levelét, melyből a jelenlévők értesülhettek egykori, köztisztviselőként álló alispánjuk és követük haláláról. A kisgyűlés az alispán javaslatára szóban, jegyzőkönyvön kívül intézkedett Deák Antal június 23-án tartandó temetésének rendjéről, valamint arról, hogy a soron következő vármegyei közgyűlés alkalmával, augusztus 8-án, ünnepélyes gyászistentisztelettel vesznek búcsút az elhunyttól, illetve méltatják annak maradandó érdemeit.⁷

³ Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjtemény. Deák Antal levelei: [bizalmas országgyűlési tudósítások Pozsonyból 1825–1832-ig sógorához (Tarányi-Oszterhueber Józsefhez) és testvéréhez Deák Ferenchez] / Deák Antal. - Pozsony: szerző, 1825–1833. - 4 doboz (138 levél); 41x26 cm. - (Magyar történeti forrásanyag; 4. fasciculus.) Leltári száma: OGY: 918.747:1–4. Deák Antal levele Oszterhueber Józsefhez, Kehida, 1842. május 28. 1–2. p.

⁴ Világ 1842. július 2. (53. sz.) 435. p.

⁵ Világ 1842. július 2. (53. sz.) 435. p.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL ZML) Egyházi anyakönyvek másodpéldányai. A kehidai római katolikus plébánia halotti anyakönyve, 1842.; Kisfaludy Sándor Könyvtár, Művelődési Központ és Emlékház, Sümeg. Deák Antal nyomtatott gyászjelentése, Kehida, 1842. június 14. (Másolatáért Miklósi-Sikes Csabának tartozom köszönettel!) Vö. Ferenczi Zoltán i. m. I. köt. 19. p.; Eötvös Károly: Deák Ferencz és családja. Budapest, [1905.] 1. köt. 36. p.

⁷ Világ 1842. július 2. (53. sz.) 435. p.

Az 1841 novemberétől 1843 márciusáig az országgyűlés által delegált büntetőjogi választmány tagjaként Pesten tartózkodó, s az új büntetőködex kidolgozásában oroszánrészt vállaló Deák Ferencet Csány László már június 20-án értesítette gyorsposta útján a bátyja haláláról. A császári titkosrendőrség besúgóinak értesülése szerint Deák a hírt véve azonnal barátjához és politikai harcostársához, Klauzál Gábor volt csongrádi követhoz sietett, ám a fájdalomtól alig tudott szóhoz jutni, mert e haláleset által nemcsak a testvérét, hanem a legbensőbb barátját is elveszítette.⁸ Később maga Deák Ferenc is hasonlóképpen vallott Antalhoz fűződő kapcsolatáról: „Szegény bátyámnak halála reám súlyos csapás volt; ő nékem atyám, testvérem, barátom volt, s még most sem vagyok képes megfogni azon gondolatot, hogy őt elvesztettem. Ébren és álmaimban élőnek hiszem őtet gyakran, s csak nehezen tudok ébredni a keserű valóságra.” Széchenyi István gróf június 22-én jegyezte fel naplójában, miszerint Deák Ferenc elutazott Pestről,⁹ egy korabeli sajtótudósításból pedig tudjuk, hogy a temetés napján, június 23-án délelőtt 11 órakor érkezett haza, Kehidára.¹⁰

Az egykorú hírlapok általában a köztiszteletben álló Deák Ferenc fájaldalmában, gyászában osztozva tették közzé bátyja halálhírét. A sort június 22-én a konzervatív Világ kezdte. Ennek egyik szerkesztője a zalai származású váltótörvényszéki ülnök, Császár Ferenc volt,¹¹ ezért elképzelhető, hogy Császár fogalmazta meg Deák Antal nekrológiáját, mely az elhunyt érenyeiről szólva arról is megemlékezett, hogy ő nevelte fel kiváló öccsét, Ferencet.¹² Temetése napján, június 23-án jelent meg a gyászír a Kossuth Lajos szerkesztette liberális Pesti Hírlap hasábjain. A Kossuth által írt rövid méltatás felidézte a szilárd lelkű hazafi alispáni és követi tisztségében szerzett érdemeit, utalt az öccséhez fűződő „ritka szép testvéri” viszonyára, s arra is, hogy szerénységéből nem fogadta el a királyi tanácsosi címet.¹³ Csertán Sándor táblabíró, uradalmi ügyész, a zalai liberális ellenzék egyik mérsékeltebb hangadója a temetés másnapján papírra vetett, és a Pesti Hírlapban július 3-án közzétett cikkében alaposabban jellemezte, s erkölcsi példaképül állította az olvasók elé Deák Antal kivételes személyiségét, önzetlen hazafiságát, szilárd jellemét.¹⁴

A konzervatív Nemzeti Ujság június 25-ei száma még csupán egyetlen mondatot közölt Deák Antal haláláról,¹⁵ közel két hónappal később, az augusztus 8-ai Zala megyei közgyűlésről beszámoló, augusztus 20-án megjelent tudósítás ismeretlen szerzője azonban már részletesebben jellemezte az elhunytat és méltatta annak érdemeit. Deák Antalt „szilárd lelkületű, kevés, de nyomós beszédű, honja s az emberiség iránt hő szívű, barátságos, egyenes, igaz, [...] derék magyar embernek” mutatta be, aki szolgabíróként és alispánként

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magyar kancelláriai levéltár. Informationsprotocolle der Ungarisch-Siebenbürgischen Sektion. 1842. július 1. (51. ülés) 6. p.

⁹ Gróf Széchenyi István naplói. (Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Viszota Gyula) Budapest, 1937. 5. köt. 609. p.

¹⁰ Világ 1842. július 2. (53. sz.) 435. p. Nem felel tehát meg a valóságnak Ferenczi Zoltán állítása (i. m. I. köt. 361. p.), mely szerint „Deák a betegség hírére sietett bátyja betegágyához; de az ő és Klára nővére önfeláldozó ápolása hiában való volt.” (Deák nővére, a betegségéből alig felépült, Pusztaszentlászlón lábadozó Klára sem lehetett jelen Kehidán Antal betegágyánál, annál is inkább, mivel a végzetes betegség gyors lefolyású volt.)

¹¹ Molnár András: A „fontolva haladó” Császár Ferenc. Egy konzervatív publicista a politika sodrában (1840–1847). In: Századok 2009. 3. sz. 638–644. p.

¹² Világ 1842. június 22. (50. sz.) 406. p.

¹³ Pesti Hírlap 1842. június 23. (154. sz.) 441. p. Vö. Pálmány Béla i. m. 1. köt. 871. p.

¹⁴ Pesti Hírlap 1842. július 3. (157. sz.) 466. p. Idézi: Deák Gáborné i. m. 200. p.

¹⁵ Nemzeti Ujság 1842. június 25. (51. sz.) 202. p.

A kehidai temetőkápolna, a Deák család sírboltja

is példás pontossággal és igazságszeretettel szolgálta megyéjét. Országgyűlési követként egyaránt kivívta hazája és királya elismerését, mindkettőt egyformán szerette, és mivel meggyőződése szerint szolgálataival csak hazafias kötelességét teljesítette, nem fogadta el a királyi tanácsosi kinevezést. Zalában az „alkotmányos szabadelműek” táborához tartozott, vezérelve a magyar nemesi szabadság fenntartása és az alkotmány (kora kívánalmainak megfelelő) módosítása volt. Értelmi súlya előtt még politikai ellenfelei – köztük az öccse, Ferenc – is meghajoltak, beszéde „rövid, szabatos, világos, nem sértő, nem szeszélyes, nem cifra, hanem komoly” volt.¹⁶

Az ugyancsak „fontolva haladó”, kormánypárti Hírnök június 27-én, illetve július 4-én két rövidebb cikket szentelt Deák Ferenc bátyja halálának, illetve emlékének.¹⁷ Utóbbit a zalai kötődésű lapszerkesztő, Orosz József Zala megyében élő testvére, Orosz Ferenc táblabíró jegyezte, aki szintén kiemelte, hogy Deák Ferenc, „az elhunyt növendéke, s minden erényeinek és tulajdonainak örököse, [...] nemcsak a példátlanul szeretett testvért, hanem második atyját és nevelőjét siratja” elhunyt bátyjában.¹⁸ Széchenyi István gróf „Jelenkor” című lapjának június 29-ei száma tette közzé „M. J.” táblabíró Sümegen, a temetést követően kelt írását. E megemlékezés – a lap irányultságának megfelelően – elsősorban Deák

¹⁶ Nemzeti Ujság 1842. augusztus 20. (67. sz.) 266. p.

¹⁷ Hírnök 1842. június 27. (50. sz.) 1. p.

¹⁸ Hírnök 1842. július 4. (52. sz.) 1. p.

Antal megfontoltságát és mértékletességét hangsúlyozta: „Egyedül a józan haladásnak levén barátja, a boldogult volt az, ki lelkesen lépett föl minden idő előtti, szalmatűz szülte rögtöni javítás ellen, s bölcs belátása nyomán sohasem tévesztette el azon egyensúlyt, melynél fogvást a kedélyeket s elágozott véleményeket összpontosítani kelle.”¹⁹

Deák Antalt 1842. június 23-án délután 17 óra körül a Kehida belterületétől északnyugatra, mintegy másfél kilométer távolságban, a Zala folyó árteréből kiemelkedő domb tetején álló, az egykori Kiskallos Árpád-kori, román stílusú templomából a 18. század végén családi sírboltját átalakított kis temetőkápolnában helyezték örök nyugalomra.²⁰ A temetési szertartást – számos rangos egyházi jelenlétében – Svastics Károly hahóti apát, keszthelyi plébános celebrálta. A gyászpompával felékesített temetési menet a Deák család kehidai kúriájának udvarából gyalog, jó negyedóra alatt vonult ki a temetőbe. A koporsót – kegyeletüket leróva – egymást felváltva vitték a vármegye választott tisztségviselői, a főszolgabírók, az alszolgabírók, az esküdtek, azután a nemesek, a vármegye gyalogos katonái (pandúrjai), végül pedig a kehidai jobbágyok. A menetet a hahóti apát és Csillagh Lajos másodalispán vezette, a megyei tisztségviselők és a birtokosok pedig zsinóros magyar gyászruhában, oldalukon karddal, kezükben halotti címeres fáklyát tartva követték őket. Részt vett a temetésen a Zalában élő főnemesek közül a szentgróti Batthyány Károly gróf, több cs. kir. kamarás, a megye majd’ minden földbirtokosa és hivatalviselő nemese. A nagy létszámú temetési menetben ott voltak a zalai mezővárosok előljárói és mesteremberei, valamint díszes gyászruhában, karjukon fátyollal a megyében élő zsidóság küldöttei, akik saját nagykanizsai zenekarukkal együtt tisztelegtek az elhunyt emléke előtt, illetve osztoztak testvére, az emancipáció egyik élharcosának tekintett Deák Ferenc gyászában. Ferenc mindeközben igyekezett palástolni érzelmeit, elfojtani látszott bánatát, végül aztán, a sír mellett, neki is eleredtek a könnyei.²¹

A Deák-testvérek a temetést követő napon, június 24-én bocsátották ki az augusztus 4-ei (szűkebb, családi körben tartandó) kehidai, valamint az augusztus 8-ai (vármegye által rendezendő, nagy nyilvánosságú) zalaegerszegi gyászmisére invitáló, nyomtatott gyászjelentést. Deák Ferenc ebben a következőképpen fogalmazott elhunyt testvéréről: „A hon és emberiség javára szentelte ő rövid, de munkás életét; koraf[i] és váratlan elhunytát gyászolja a hon, melynek ő hasznos és hű polgára volt; gyászolja barátai, s gyászolja minden jók; de leggyászosabb ez testvéreinek, kiket mély tisztelet s a legbuzgóbb hála, testvéri szeretet s a barátságának legszentebb érzelmei kötöttek hozzá.”²² Deák Ferenc még részt vehetett a dédapja, Hertelendy Gábor zalai alispán által a 18. század derekán építtetett kehidai plébániatemplomban augusztus 4-én tartott gyászmiséen, az augusztus 8-ai zalaegerszegi istentiszteleten, illetve megyegyűlésen azonban már biztosan nem volt jelen, mert ismét a fővárosba szólította a kötelesség.

Augusztus 8-án délelőtt 10 óra előtt zsúfolásig megtelt a zalaegerszegi vármegyeháza nagyterme. A megyei közgyűlésen elnöklő Kerkapoly István első alispán a megjelentek üdvözlését követően keserű szívvel állapította meg, hogy üresnek lát egy széket, Deák Antalét, aki „csak a legutolsó közgyűlekezeti alkalmával is nagy tudományánál, széles esmereteinél, bölcs tapasztalásánál s hideg megfontolásánál fogva oly igen sokat tett”, majd meghívta a közgyűlés résztvevőit az elhunyt emlékére tartandó gyászmisére. A megyegyűlés résztvevői valláskülönbőség nélkül átvonultak a vármegyeházával szomszédos Mária Magdolna-plébániatemplomba, melynek közepén egy égő gyertyákkal feldíszített jelképes

¹⁹ Jelenkor 1842. június 29. (52. sz.) 239. p.

²⁰ Eötvös Károly i. m. 1. köt. 32–37. p.; Dominkovits Péter – Káli Csaba – Kvassay Judit – Molnár András: Kehida. (Száz magyar falu könyvesháza). Budapest, év nélkül. 139–141. p.

²¹ Világ 1842. július 2. (53. sz.) 435. p.; Jelenkor 1842. június 29. (52. sz.) 239. p.

²² Kisfaludy Sándor Könyvtár, Művelődési Központ és Emlékház, Sümeg. Deák Antal nyomtatott gyászjelentése, Kehida, 1842. június 14.

gyászravatal emelkedett Deák Antal halotti címerével, mellette pedig a vármegye katonái álltak díszőrséget kivont karddal. A római katolikus egyházi szertartáson Laky Károly apát, a szombathelyi székesegyház őrkanonokja mutatta be az engesztelő áldozatot, azután egy fiatal áldozópap, Szabó Imre, a veszprémi papnevelő intézet tanulmányi felügyelője mondott az elhunytat magasztaló gyászbeszédet, végül Bresztyenszky Béla tihanyi apát zárta az istentiszteletet dicsőítő áldozatával, áldást kérve a megboldogultra.²³

Szabó Imre két tételt igyekezett kifejtetni nagy feltűnést keltő, több mint egyórás egyházi gyászbeszédében: „Deák Antal 1-ször jó keresztény volt, és 2-szor jó polgár”. Ami az első tételt illeti, az elhunyt hitbeli meggyőződéséről és vallási elveiről – melyek lelkében rejtve maradtak – a szónok nem tudott nyilatkozni, azt azonban határozottan kijelentette, hogy a megboldogult sem botrányos példával, sem epés gúnnyal nem gyengítette, nem kérdőjelezte meg a köznép előtt az egyház befolyását és a vallás tiszteletét. Szerinte Deák Antal becsületes, tiszta lelkéhez soha nem férhetett érdek, mely az igazságot elnyomta volna, s Isten szeretetét felebarátai szeretetével is bizonyította; segítette, oltalmazta jobbágyait, a szegényeket, árvákat és elesetteket, így például az adózókat kímélve, saját költségén vett részt az 1825–1827-es országgyűlésen, melyre mintegy 6000 forintot áldozott saját jövedelméből. Távol állt tőle a hiúság, nagyravágyás, s keresztényi erényei közé tartozott példátlan szerénysége is, mellyel a neki felkínált királyi tanácsosi címet visszautasította.

Szabó Imre az elhunyt polgári érdemeire áttérve megemlékezett arról, hogy Deák Antal már fiatalkorában, fegyverrel a kezében megállta helyét (a Napóleon elleni háborúban), az ott szerzett tisztelet és szeretet pedig (szolga)bírói pálcát adott a kezébe a harc megszűntével. Vármegyei tisztségeiben részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen és igazságosan tevékenykedett, s az így elnyert bizalomnak köszönhetően, hogy háromszor Zala megye országgyűlési követévé, közben pedig alispánná választották. Követként is fényes példáját adta hazaszeretetének, igyekezett a nemzet egészének érdekeit szem előtt tartani, s csak olyan törvényekre szavazott, „melyek ótalma alatt boldognak hitte nemzete minden osztályait”, így vívta ki az uralkodó és a külföld figyelmét, valamint a nemzet tiszteletét. Önzetlen volt alispánként is, nem vágyott sem anyagi haszonra, sem dicsőségre, „egyedül a közjó előmozdítására” és a szerteágazó érdekek összeolvasztására, a közszellem megalapítására törekedett. Tisztségeiből való visszavonulása után is részt vett a köztanácskozásokban, „megjelent a gyűlésteremben, s többnyire ő volt a szerteágazott vélemények összpontosítója, mert Deák Antal nyilatkozatában, mint az igazság szózatában, bátor megnyugvást lelt a vitázók mindegyike”.²⁴

A gyászmise végeztével a közgyűlés résztvevői visszatértek a vármegyeháza üléstermébe, ahol köszönetet mondtak a szertartást celebráló jeles egyházfiknek, akik közül – szónokla-

²³ MNL ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: kgy. jkv.) 1842. augusztus 8. 2142. (5–6. p.); Nemzeti Újság 1842. augusztus 20. (67. sz.) 266. p.; Jelenkor 1842. augusztus 20. (67. sz.) 516. p.; Világ 1842. augusztus 24. (68. sz.) 555. p.; Pesti Hirlap 1842. augusztus 28. (173. sz.) 611. p. Vö. Ferenczi Zoltán i. m. l. köt. 20–21. p. (Ferenczi szerint a zalai megyegyűlésen ott voltak a szomszéd megyék küldöttei is, a jelenlévők névsorában azonban csak a Vas megyei Széchenyi János gróffal találkozunk, mással nem, és a sajtótudósítások sem említik más megyék küldötteit.)

²⁴ MNL ZML Deák család iratai. Egyházi gyászbeszéd melyet tekintetes Deák Antal úrnak, több nemes megyék táblabírájának hamvai fölött T. Nemes Zala megye által tartatott halotti tisztelet alkalmával Zala Egerszegen 1842-ik évi augusztus 8-án mondott Szabó Imre, Veszprém megyei áldozó pap s a papnevelő intézetben tanulmányi előljáró. Zala Egerszegen, [1842], 1–15 p. Vö. Világ 1842. augusztus 24. (68. sz.) 555. p. Szabó Imre pályafutásáról lásd részletesen: Vasárnapi Újság 1877. augusztus 19. (33. sz.) 514. p.

tának elismerésül – Szabó Imre táblabíróvá való kinevezését kérték a megye főispánjától. Zala vármegye közgyűlése arról is határozott, miszerint körlevelet intéznek az ország törvényhatóságaihoz, melyben tudtukra adják, hogy a Deák Antal elhunytával bekövetkezett veszteség nem csak Zalát, hanem az egész hazát sújtja, „mint egy oly férfiúnak elveszte, ki az erény útjáról soha nem távozva, s megye kebelében az indulatoknak s pártoskodásnak kitörhető szavát mindég mérsékelni, a szerteágozott véleményeket összevegyeztetni, s szakadatlanul az egyetlen végcél, úgy mint a közjó előmozdítására törekedő szándékokká alakítani tudta”. A közgyűlés elrendelte a megye táblabírájává kinevezett Szabó Imre gyászbeszédének „a karok és rendek önként ajánlott költségén” való kinyomtatását is,²⁵ amit Strohmayer György, a Zalaegerszegen alig egy évvel korábban letelepedett nyomdász végzett el 1842 őszén, s munkájáért még abban az esztendőben 39 forint 20 krajcárt fizettek ki (ezüstpénzben) a vármegye nemesi felkelési pénztárából.²⁶

Miközben az 1820-as, 1830-as években a pozsonyi diéta számos résztvevőjének portréját – köztük Kerkapoly István zalai követ arcképét is – elkészítették az országgyűlésre látogató művészek, a minden hiúságot kerülő Deák Antal szerénysége miatt háríthatta el ezt a (nyilván anyagi áldozatokat is követelő) megtiszteltetést. Zalai kortársai csupán a halálakor döbentek rá, hogy életében nem készült róla képmás. A Világ 1842. augusztus 3-ai száma adta hírül, hogy „boldogult Deák Antal, örök érdemű hazánkfia halottas ágyán lerajzoltatott”. A lap szerkesztősége meg volt győződve arról, miszerint „minden jó magyar óhajtja bírni arcképét” a példamutató hazafinak, ezért reményüket fejezték ki, hogy „lelkes testvérei s atyjai a boldogultnak odaadandják nagy halottjuk képét a nemzetnek, mely büszke volt őt magáénak vallhatni.”²⁷ Ezek után rendelte el Zala vármegye augusztus 8-ai közgyűlése a Deák Antal halála után készült, „bár nem tökéletesen hasonló arcképének” kőre metszését, azaz litografálását.²⁸ A portrét a regensburgi kereskedősaládból származó, 27. életévében járó Arnold Enslin készítette el, aki 1834-től 1839-ig a müncheni képzőművészeti akadémia festő növendéke volt, 1841-ben pedig Regensburg környékén tevékenykedett festőművészként.²⁹ Azt egyelőre nem tudjuk, hogy Enslin meghívásra, kifejezetten e munka elvégzésére érkezett-e Zalába, vagy csupán véletlenül, átutazóban járt a megyében, annyi azonban bizo-

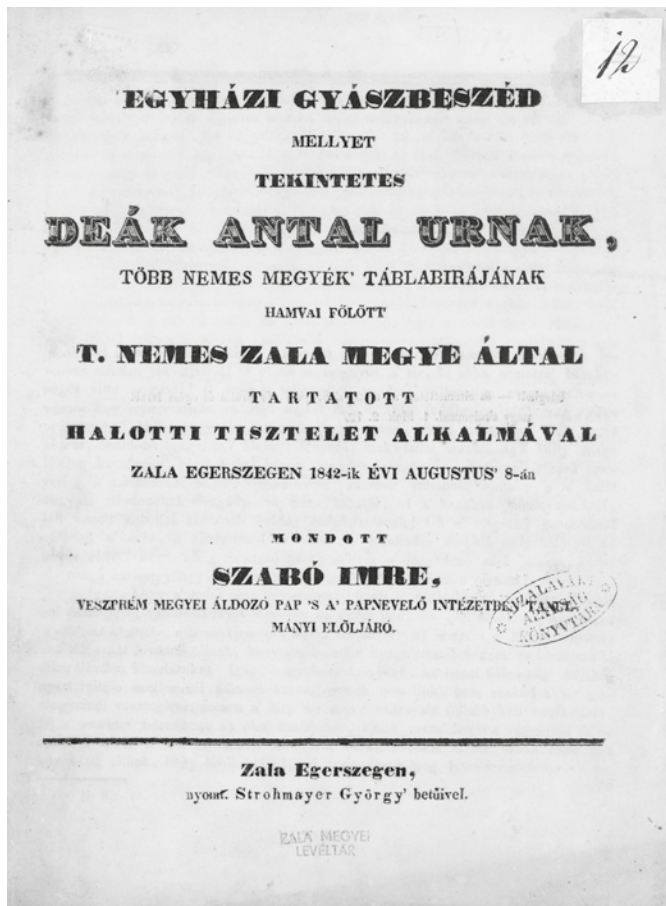
²⁵ MNL ZML kgy. jkv. 1842. augusztus 8. 2142. (6–7. p.) Vö. Ferenczi Zoltán i. m. I. köt. 21. p. A megyei jegyzőkönyv Deák Antalról írt sorait idézi: Deák Gáborné i. m. 200. p.

²⁶ Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma. Leltári szám: 29.672. Díszalbum a Zala megyei nemesi pénztár gondnoka, Koppány Ferenc számára. Zalaegerszeg, 1864. augusztus 8. – Pusztaszentlászló, 1864. szeptember 8. Koppány Ferenc bejegyzése az alapítvány történetéről és működéséről, Zalaegerszeg, 1864. augusztus 8. (Kiadások, 32. tétel.); Nemzeti Ujság 1842. november 23. (94. sz.) 375. p. „Zalából, nov. 13-án.”

²⁷ Világ 1842. augusztus 3. (62. sz.) 507. p.

²⁸ MNL ZML kgy. jkv. 1842. augusztus 8. 2142. (6–7. p.)

²⁹ Akademie der Bildenden Künste, München. Matrikelbuch I. (1809–1841) Matrikelnummer 2179. (<http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00004660/images/index.html?id=00004660&seite=220&fip=193.174.98.30&nativeno=&groesser=150%25>. Utolsó letöltés: 2019. június 4.); Wochenblatt der Stadt Amberg im Oberpfälzisch-Regensburgischen Kreise Nro. XXXV. Mittwoch, den 1-sten September 1841. 274. p. (https://books.google.hu/books?id=viZYAAAACAAJ&pg=PA274&lpg=-PA274&dq=%22Arnold+Enslin%22+m%C3%BCnchen&source=bl&ots=D432UtACdm&sig=ACfU3U14i-XemdkySJ-DfM53BQUcgqcwBtA&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKewigie2V-M_iAhUJQhokHWJeAOEQ6AEWA-noECAkQAQ#v=onepage&q=%22Arnold%20Enslin%22%20m%C3%BCnchen&f=false. Utolsó letöltés: 2019. június 4.)

A Deák Antalról tartott gyászbeszédet Zalaegerszegen nyomtatták ki

nyos, hogy a művész a temetés után egy héttel, július 1-jén már Balatonfüred fürdővendégei között pihent.³⁰

Deák Antal arcképének Bécsben sokszorosított könyomatos példányai Zala vármegye 1842. november 7-én kezdődött közgyűlésének idején érkeztek meg Zalaegerszegre.³¹ A kis számban fennmaradt, alig ismert litográfián a felravatalozott, párnák közt fekvő, zsinóros díszruhába öltöztetett, magas homlokú, dús szemöldökű, kifent bajuszú Deák Antal jobbprofil mellképe látható.³²

A bekövetkezett pótolhatatlan veszteségről szóló Zala megyei körlevelet, melyről az augusztus 8-ai közgyűlésen határoztak, 1842 szeptemberének végén fogalmazták meg és küldték el az ország törvényhatóságainak. Ebben így jellemezték Deák Antal zalai közéleti szerepét: „a boldogultban mi legszilárdabb vezetőnket, legfontolobb tanácsadónkat, szerteágozó véleményeink legügyesebb központosítóját, s ily tulajdonai miatt a közbizodalmat bírva, a zajos indulatok legszerencsésebb akadályozóját veszítettük volt el.” A rövid körlevél a kívánsággal zárult, hogy adjon a magyarok védangyala a haza minden megyéjének minél több olyan lelkes férfit, kik életükben „a közjóra annyit és oly tiszta szándékkal és sikerrel tegyenek, mint ő tett”.³³

³⁰ MNL ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (a továbbiakban: kgy. ir.) 1843:2969. „Névsora a t. cz. Balaton füredi fürdő vendégeknél 1842-dik évben. Veszprémben, [1843.] 9. p. (A kisnyomtatvány szerint a Münchenben lakó „Enslin Arnold kép-író” 1842. július 1-jén egyedül érkezett Balatonfüredre.)

³¹ Nemzeti Ujság 1842. november 23. (94. sz.) 375. p.

³² A litográfia két, eredeti példánya: MNL ZML Deák család iratai. Reprodukcióját, valamint eredeti (a Göcseji Múzeumban, Zalaegerszegen őrzött) könyomódúcának fényképét közli: „Zalának büszkesége”. Helyszínek, arcok, események Deák Ferenc életéből. (Szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, 2003. 33. p.

³³ A körlevél fogalmazványa: MNL ZML kgy. ir. 1843:248. (Kiemelve az 1842:2142. szám alól.) Egyik tisztázati példánya: Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok 1842/2897.

A címzett törvényhatóságok általában az 1842. október–december hónapokban tartott megyegyűléseiken olvasták fel a körlevelet és fejezték ki részvétüket a nemcsak Zala megyét, hanem a haza egészét ért veszteségért. Így például a szomszédos Veszprém vármegye októberi kisgyűlésén jelenlévő tisztségviselők szintén fájdalommal osztoztak Zala megye gyászában, és elrendelték, hogy a zalai átíratot a következő közgyűlésen is olvassák fel, miután – mint a Nemzeti Ujság veszprémi tudósítója írta – teljes mértékben felfogták, „mit veszített Deákban Zala, sőt az egész hon”.³⁴ A vármegyék közel harmada, tizenhat törvényhatóság nemcsak saját megyegyűlésén gyászolta meg Deák Antalt, de írásban, Zala megyéhez intézett átíratában is kifejezte részvétét. A sort október 10-ei közgyűlésén Sopron vármegye nyitotta, majd Ung közgyűlése folytatta október 18-án.³⁵ November 15-én Győr, 21-én Máramaros,³⁶ 28-án pedig Nógrád, Baranya és Torna³⁷ vármegyék közgyűlése csatlakozott a részvétet nyilvánítókhöz. December 5-én Szatmár, Gömör és Torontál,³⁸ 12-én Sáros és Bars,³⁹ 14-én Bihar, 19-én Nyitra, s valamikor a hónap folyamán Trencsén⁴⁰ közgyűlése követte őket, míg a hevesi közgyűlés kissé megkéssve, 1843. február 16-án osztozott Zala megye gyászában.⁴¹

A legtöbb részvétnyilvánító megyei átíratot Zala 1843. február 13-ai közgyűlésen olvasták fel.⁴² A megyegyűlés résztvevői hálával hallgatták az együttérző nyilatkozatokat, és reményüket fejezték ki, hogy jobb jövője lesz a nemzetnek, mely méltóképpen elismeri kiemelkedő személyiségeit. Az átíratok egy része, enyhítendő a gyászolók fájdalmát, arra is kitért, hogy Zala megye továbbra is magáénak mondhatja a megboldogult szellemének hasonmását, Deák Ferencet.⁴³ Nyitra vármegye külön kérte, miszerint részükről azzal vigasztalják a haza közös veszteségét leginkább érző Deák Ferencet – akit táblabírájaként tisztelt Nyitra is –, hogy „testvére kora halálát egy nemzet bánata követé, s a közjó szilárd bajnokának sírja felett minden hú keblű honfinak könnyei megfakadának”.⁴⁴

Noha a máramarosi átírat nem említette az elhunyt öccsét, annak neve a megye 1842. november 21-ei közgyűlésén is elhangzott, amint arról a Hírnök című lap tudósítója beszámolt. A máramarosiak szerint „Deák Antal következetes, önmegtágadó, s elvonultságában e haza javán lelkesen munkálódó férfi volt; elvesztése fölötti fájdalomunkat enyhítőleg, testvérét, Deák Ferencet hagyván örökségül maga után.”⁴⁵

Több együttérző átírat egyszersmind az 1840-es évek elején nagy népszerűségnek örvendő Deák Ferenc tisztelete, illetve kultusza megnyilvánulásának is tekinthető. Sopron október 10-ei levele azzal az óhajjal kívánta enyhíteni a Deák Antal elhunyt felett a zalaiakkal közösen érzett keserű fájdalmat, hogy „van nemcsak Zala megyének, de van az egész országnak egy Deák-ja, kit is, hogy az isteni gondviselés felejthetetlen testvérjénél hosszabb élettel szerencsétlenség, buzgó szíveinkből kívánjuk!”⁴⁶ Hasonlóképpen, ám az elhunyt öccse

34 Nemzeti Ujság 1842. október 15. (83. sz.) 330. p.

35 MNL ZML kgy. ir. 1842:3155., 1843:250.

36 MNL ZML kgy. ir. 1842: 3733., 1843:254.

37 MNL ZML kgy. ir. 1843:251., 253., 1267.

38 MNL ZML kgy. ir. 1843: 248., 255., 257.

39 MNL ZML kgy. ir. 1843:252., 258.

40 MNL ZML kgy. ir. 1843:256., 249., 259.

41 MNL ZML kgy. ir. 1843:946.

42 MNL ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1843:248–259.

43 Jelenkor 1843. március 5. (18. sz.) 92. p.; Pesti Hírlap 1843. március 23. (232. sz.) 195–196. p.

44 MNL ZML kgy. ir. 1843:249.

45 MNL ZML kgy. ir. 1843:254.; Hírnök 1843. január 19. (6. sz.) 1. p.

46 MNL ZML kgy. ir. 1842:3155. Vö. Jelenkor 1842. november 23. (94. sz.) 632. p.

íránt érzett még nagyobb tisztelettel fogalmazott Ung vármegye október 18-ai, részvétet nyilvánító átirata: „miután a néhai Deák Antalban az egyik dicső nap alászállt, a rokon vérű s lelkületű nagy Deák Ferencbe, ki a nemzet millióiból jelelte ki nagyságát, s ki, szinte mint amaz, a képviseleti táblánál, valamint tiszta, úgy gazdag bölcséletével vezérszellem gyanánt áll, a másik kelő nap tűnt fel, teljesen eloszlatni a ritkult borút; e bő pótlék, s azon ritka szerencse, miszerint ily két statusférfit, melyet egy nemzetnek századok is ritkán adnak, nagyságtok, uraságtok egymást váltva magokénak mondhatják, bánatos fájdalomukat édesen nyugtathatják.”⁴⁷

Szatmár vármegye 1842. december 5-ei, együttérző levele a négy évvel korábban, Kölcsey Ferenc halálakor bekövetkezett veszteséghez hasonlította Deák Antal elhunytát. A szatmáriak talán nem tudták, hogy Deák Antal az 1832/1836-os diéta első hónapjaiban nem volt jó véleménnyel Kölcsey országgyűlési tevékenységéről⁴⁸ – elveik jelentősen különböztek és nyilvánosan is vitáztak –, mert jókora túlzással írták, hogy a zalai és a szatmári követ a „honszerelem magasztos érzetében kezét fogva, vállat vállhoz vetve”, együtt küzdöttek közel egy évig. Szatmár átirata osztozott Zala kívánságában (abban tudniillik, hogy adjon a nemzet védangyala minden megyének olyan férfiút, mint a megboldogult Deák Antal volt), egyúttal pedig szerencsésnek titulálta Zala megyét, illetve a zalai nemességet, hogy „az elhunyt jelesnek élő testvérében, a haza egyik leghívebb fiában, s e hazában – oly jól esik, hogy ezt is mondhatjuk, megyénknek is táblabírájában –, a minden tekintetben nagy, de szerénységében legnagyobb Deák Ferencben a dicsőült szellemnek hason osztályosát bírják, s azt közvetlenül magokénak nevezhetik”. Sorait azzal a közóhajtással zárták, hogy „a gondviselés, mely az egyik Deákot nemzetünk közfájdalmára elvette, tartsa meg a másikat nemzetünk közörömére, javára és dicsőségére, még hosszú ideig a pályán, melyen őt az egész haza tisztelő figyelme és ragaszkodó bizodalma kíséri.”⁴⁹

Hírül véve Deák Antal halálát, Deák Ferenc barátai és politikai harcostársai is részvétüket fejezték ki. Így például a legszorosabb baráti köréhez tartozó Wesselényi Miklós báró Freywaldauban, 1842. július 17-én kelt levelében, Kossuth Lajos útján üzent Deáknak, hogy emléknek még nem áldozott melegebb és tisztább könnyeket, mint Antalénak.⁵⁰ Széchenyi István gróf titkára, Tasner Antal a temetés napján, 1842. június 23-án írta Lunkányi János jószágigazgatónak, hogy a gróf sajnálattal értesült Deák Antal haláláról. Széchenyi nevében kérte Lunkányit, utasítsa pölöskei uradalmának tisztartóját, haladéktalanul menjen el Kehidára, Deák Ferenchez, s mondja meg neki, hogy a gróf „felette sajnálja derék testvérének veszteségét” s azt, hogy ezt nem személyesen közölhette vele, mivel Deák hirtelen utazott el Pestről.⁵¹ Alig egy évvel később, 1843 nyarán jelent meg Pesten Széchenyi „Üdvlelde” című könyve, melyben a gróf a budai hegyekben felállítandó nemzeti Pantheon tervét ismertette, s az arra érdemes, legkiválóbb hazafiak között – mint Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Kazinczy Ferenc vagy Festetics György gróf – említette Deák Antal nevét is.⁵²

⁴⁷ MNL ZML kgy. ir. 1843:250.

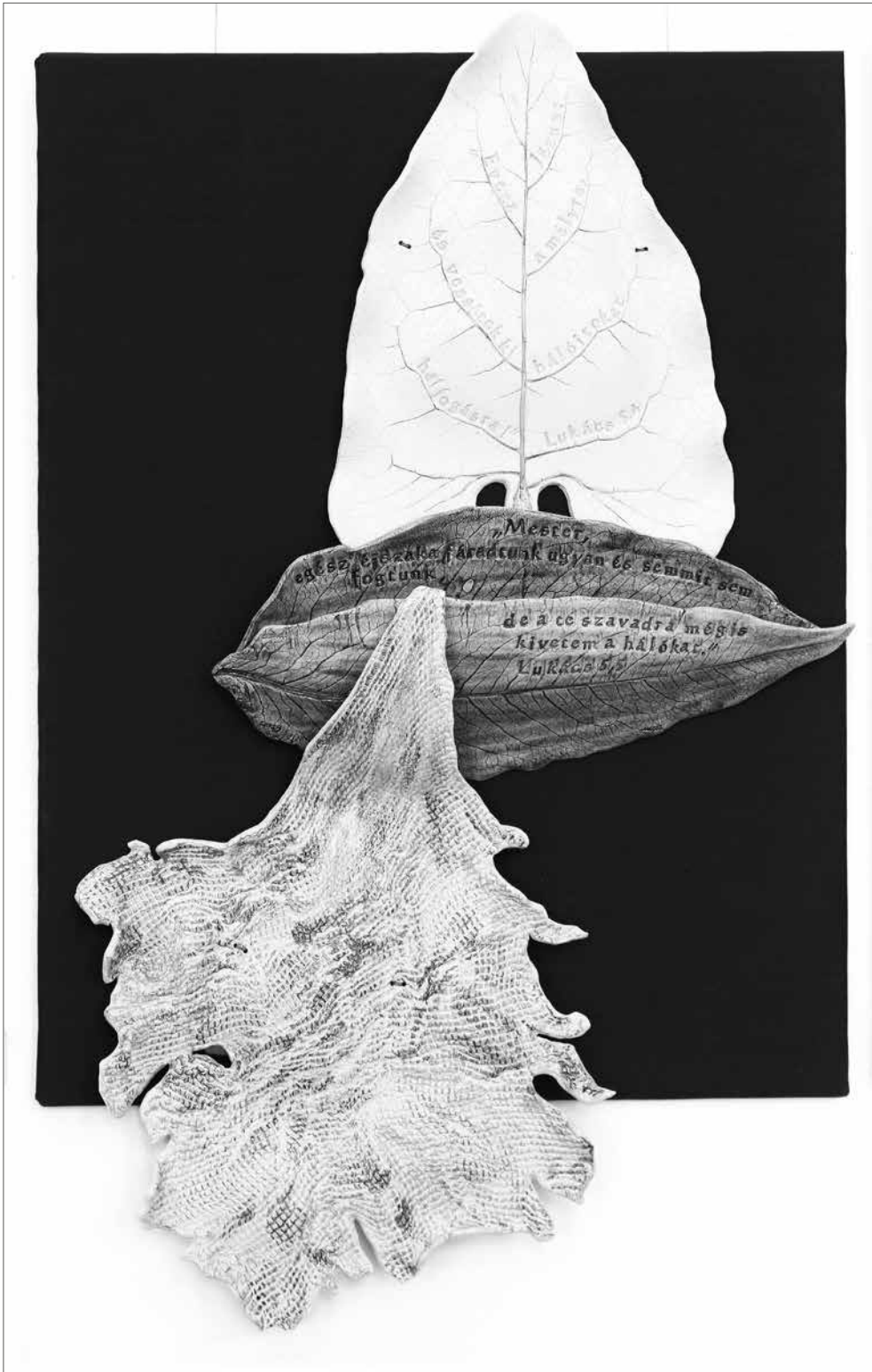
⁴⁸ Deák Antal Kölcseyről írt sorait közli: Molnár András: Deák Antal jellemzése az országgyűlések résztvevőiről, 1825–1833. In: Levéltári Közlemények 2018. (Megjelenés előtt.)

⁴⁹ MNL ZML kgy. ir. 1843:248.

⁵⁰ Báró Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz. (Szerk. Ferenczi Zoltán) Budapest, 1903. 9. p.

⁵¹ Bártfai Szabó László: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. Budapest, 1943. I. köt. 411. p.

⁵² Üdvlelde. Gróf Dessewffy Aurél hátrahagyott némi iromány-töredékeivel. (Írta és közli gróf Széchenyi István) Pesten, 1843. 125. p.

M. Kiss KATALIN: Evez a mélyre „s szakadoztak a hálók...” – 2019